

МИЛОШ КОВИЋ

РЕКОНСТРУКЦИЈА ЈЕДНОГ ДОБА

Разговор водио Бојан Томић

Милош Ковић, истакнути српски историчар и интелектуалац, осмислио је и приредио први том лексикона *Срби 1903–1914* који се недавно појавио у издању издавачке куће Слио. Већ сада се може рећи да се ради о капиталном и преко потребном делу које има за циљ да нам пружи научно утемељену, деидеологизовану слику тог времена. Сама књига, као и период који обрађује, били су повод за овај разговор.

Бојан Томић: *Како се јавила идеја о овој књизи и зашта она све требало да обухвати?*

Милош Ковић: Стогодишњица избијања Првог светског рата донела нам је нове увиде, али је и изнова поставила нека стара питања. Издавачка кућа Слио хтела је да се те теме пажљивије проуче. Предложио сам им да се, уместо да се пред англосаксонским или немачким историчарима правдамо због Сарајевског атентата, окренемо правим питањима, од стварног значаја за српску историографију и културу. Ко су уопште били Срби те 1914. године? Где је био извор снаге који им је омогућио да у наредне четири године издрже и победе? Или, да се послужимо црним хумором и језиком ревизионистичке историографије, каква је то мала нација, која је 1914. успела да гурне цео свет у тако велика страдања? У *Месечарима* Кристофера Кларка приповедање о узроцима Великог рата почиње, наиме, злочинима српских националиста у Мајском преврату, Балканским ратовима и Сарајевском атентату, уместо немачким уједињењем и отимањем Алзаса и Лорене од Францу-

ске, колонијалном поделом Балкана на Берлинском конгресу, трком између Немачке и Британије у поморском наоружању, или Анексионом кризом, као последицом аустроугарског припајања Босне и Херцеговине.

Све постаје још занимљивије уколико се сетимо да је оваква слика Срба у времену од 1903. до 1914. потпуно супротстављена представама које о том добу постоје у српској култури, као о славним временима краља Петра, Живојина Мишића, Николе Пашића, Љубе Стојановића, Јована Цвијића, Богдана Поповића, Јована Скерлића, Слободана Јовановића, Јована Дучића, Милана Ракића и целог низа великана. Одговор на питање ко су били Срби 1914. није, наиме, нимало једноставан. Обележавања стогодишњице и нове књиге о Првом светском рату показују да идеали због којих су људи из 1914. кренули у рат њиховим данашњим потомцима у целој Европи изгледају далеко и страно. Већ Први светски рат представљао је такав прелом и толику промену да је становницима Краљевине СХС све оно што му је претходило личило на давно прохујало време, *Јучерашњи свей*, како га је назвао Штефан Цвајг. На важност тога доба упозорава нас и чињеница да се 1914. година може, с пуно разлога, тумачити као закључак, последња реч српског 19. века, у коме су постављене основе свега онога у чему и данас живимо.

Требало је, дакле, дати целовиту реконструкцију једног доба, која би обухватила политику, друштво, привреду и културу. Реч „Срби” у наслову подразумева да је реч о Србима не само на територији Краљевине Србије него и у Краљевини Црној Гори, Хабзбуршком, Османском царству, и на далеком америчком континенту. Овако широко постављени задаци захтевали су сарадњу групе аутора из различитих академских дисциплина, па се у раду на књизи *Срби 1903–1914* окупило двадесет двоје стручњака из области историје, социологије, антропологије, права, филозофије, теологије, историје науке, класичних наука, археологије. Она у исто време представља својеврстан плод дијалога различитих генерација, јер су међу њеним писцима и чланови САНУ, водећи стручњаци у својим областима, и припадници средњих генерација са универзитета и института, и неколико најталентованијих докторанада Филозофског факултета у Београду, за чија имена ће се тек чути. Књига има разуђену форму лексикона, по узору на оно што се данас ради у француској историографији; таква форма, есеји различитих аутора о блиским темама, спречава давање поједностављених, монолитних одговора. Она данашњем, ужурбаном читаоцу омогућава да је узима и оставља онолико пута колико му је то потребно, без превеликог ризика да изгуби њену основну нит. Ко-

начно, постављени задатак је такав и толики да смо одлучили да књигу *Срби 1903–1914* поделимо на три дела. Први је посвећен историји идеја, други историји културе, трећи политичкој, друштвеној и привредној историји. Имао сам срећу и привилегију да сам у размишљањима о форми, избору сарадника и тема могао да рачунам на помоћ Леона Којена, Слободана Антонића и Смиље Марјановић Душанић.

У чему је њо Ваџем мишљењу значај историје идеја? Типично марксистичко схваћање нам говори да су идеје у неком друштву само ехо производних односа који у њему владају. Ако је ипак, онда су идеје од секундарног значаја. Какво је Ваџе мишљење о њоме?

Историја идеја, или интелектуална историја, како је зову Англосаксонци, обухвата оно што људи мисле и осећају, па тек онда оно што они чине. Истраживачима омогућава ширину кретања, јер је посвећена не само политичким него и филозофским, теолошким, научним, књижевним, уметничким идејама. Бави се, пре свега, истакнутим ствараоцима, и зато је ближа традиционалној историји културе, какву су писали Јакоб Буркхарт или Јохан Хојзинга, него на први поглед блиској француској историји менталитета, која се претежније бави „обичним људима”.

Сама чињеница да сам први том посветио историји идеја, а трећи привреди, већ представља одговор на други део Вашег питања. Ни Макс Вебер, ни Питирим Сорокин, ни Квентин Скинер не покушавају да га дефинитивно реше, па зато и не инсистирају на предности идеја над производним снагама. Признајем да су ми њихови приступи историји идеја ближи од Марксовог, иако и његов учинак сматрам важним. Узалуд ћете код оснивача српске историје идеја, Слободана Јовановића и Јована Скерлића, трагати за исказима о сопственом методу. Не верујем у математичке формуле и свеобухватне филозофске системе који објашњавају васколико историјско кретање. Једноставно, сведочим и пишем о ономе што осећам и видим као важно и занимљиво. Зато се надам да ће то звучати проживљено и промишљено и да ће пронаћи своје читаоце. То не подразумева импресионизам у методу. Припадам старомодним историчарима који верују да истина постоји, и да је њихов задатак да јој се приближе. Занат историчара изучавао сам код професора који су ме учили да је обуздавање сопствених уверења и идеолошких наклоности ствар не само метода него и доброг укуса. Не верујем да нам је дато да постигнемо потпуну објективност и да утврдимо потпуну истину; но то не значи да би требало да престанемо да јој тежимо. Ствар није у циљу него у путовању.

На једном месту у Вашем предговору овој књизи тврдиш да „данашња историја идеја, или интелектуална историја, наглашава потребу да се идеје тумаче реконструкцијом контекста – интелектуалних подстицаја (...) али и историјског, политичког друштвеног окружења.” У том смислу можемо закључити да основне идеје, главне јунакиње ове књиже – демократија, национализам, либерализам, социјалдемократија – не стоје баш најбоље у садашњем политичко-филозофском контексту: национализам се поима као синоним за шовинизам, либерализам је сведен на нерегулисани економски капитализам који нема више слуха за социјалдемократска начела; све се више говори о постдемократији у некој узорним демократским друштвима. Да ли сматраш да и даље постоји могућност да обновимо ове идеје у српском друштву, упркос чињеници да су оне у дефанзиви када је у питању интелектуална сцена Запада, одакле су их српски интелектуалци увозили на почетку прошлог века?

Лакше ми је да одговорим на први део питања, који се односи на прошлост и занат. Верујем да су у праву данашњи, англосаксонски историчари идеја који тврде да је идеје важније разумети него оцијенити. Нема бољег начина да се оне разумеју од враћања у историјски контекст у коме су настале. Лако је данас судити и пресудити југословенству Јована Скерлића, јер ми, за разлику од њега, знамо шта се догађало после 1914. Свако је генерал после битке. Свака наша оцена, похвала и покуда, нужно на себи носи печат нашег времена и наших претензија да своје време прогласимо крајем и последњом речи историје. Овде је граница између науке, која би да *разуме* и *објасни*, и публицистике, која би да *оцени* и *уочи*реби.

Ту се негде, рекао бих, крије и одговор на други део питања. Свако је слободан да књигу *Срби 1903–1914* чита и тумачи онако како жели. Њен циљ, међутим, није да препоручује политичке рецепте за данашњи свет. У њој се тврди да су демократија и либерализам припадали главном току српске политичке мисли тога доба. Национална идеја је тада тумачена у духу народног суверенитета, и зато није раздвајана од демократије. Таква тумачења нису нужно преузимања са Запада. Јеврем Грујић, Владимир Јовановић, Светозар Милетић, Светозар Марковић, Никола Пашић веровали су да су Срби својом историјом, традицијама самоуправе и договора у задругама и селима, као и социјалном структуром српског друштва, били предодређени за демократију. Српска демократија и национализам били су, у исто време, борбене паролe у сукобу са империјализмом и клерикалним конзервативизмом Аустроугарске,

која је угрожавала саму егзистенцију две српске државе тога доба, Србије и Црне Горе. То су, по мом мишљењу, датости српске историје.

Из данашње перспективе, међутим, сви идеали и победе из овог доба изгледају нам као промашаји и порази. Разорена је Југославија, за коју се ратовало и гинуло од 1914. до 1918. године. Данас су демократија, либерализам и људска права пуко оруђе САД, ЕУ и НАТО у њиховим освајачким походима. Идеје социјалне правде проглашавају се комунистичким наклапањима. Тежња „малих народа“ да буду слободни и независни представља се као антимодерни национализам. Све то, међутим, не значи да би требало да се одрекнемо нечега што је део наше историје и традиције. Рекао сам да циљ ове књиге није давање политичких рецепата за данашњицу. С друге стране, нема разлога да кријем свој политички став, који не мора нужно да стоји у вези са овом књигом и не претендује на то да има значење научне истине. Јавни и политички живот једне земље требало би да се, пре свега, заснива на њеној култури и традицијама. То показују примери најуспешнијих земаља света.

Сем неколико основних идеја које представљају политичко-филозофски темељ Србије између Мајског преврата и почетка Првог светског рата, у овом лексикону су даћи портрети најзначајних представника научне и филозофске мисли двадасиће Србије. Шта њо Вашем мишљењу повезује све те људе, шта им је заједничко?

Заједничка су им животна искуства, стечена у једном изузетном времену. То су културни процват и демократски политички поредак тадашње Србије; Мајски преврат, Царински рат, Анексиона криза, Балкански ратови и, наравно, пресудно искуство Првог светског рата. Ту је, потом, живот у Краљевини СХС и Југославији. Значајан део тих људи доживео је и Други светски рат и социјалистичку Југославију. Ти догађаји утицали су на животе и оних Срба који су живели у расејању, на далеком америчком континенту.

Повезују их и њихови врхунски академски домети и дуго присуство у српском јавном животу. Учинак неких од њих, како се то у књизи види, припада светској баштини (Михајло Пупин, Никола Тесла, Милутин Миланковић, Михаило Петровић Алас, Јован Цвијић, Бранислав Петронијевић). Сви су, у својим областима, положили тако добре темеље да се на њима и данас зида и ствара.

Међу кључним идејама које се налазе на почетку књиге нема једне која је, чини ми се, веома присутна и у портретима „јунака“ тог времена али и у прегледу рецепције златног доба српске држав-

носѝи. То је идеја еџалиѝаризма. Шѝа можеѝе да нам кажеѝе о овој идеји и њеној ѝадаѝњој и садаѝњој реѝеѝији у срѝском друѝѝву?

О идеји егалитаризма, иако није добила посебну одредницу, има много речи у текстовима посвећеним демократији, либерализму и национализму. Одузимање земље од ага и бегова, њена подела у Српској револуцији и укидање феудализма, у добу од 1804. до 1838, учинили су Србију земљом ситног сеоског поседа, слободних сељака, власника своје земље. Они су, почевши од 1869. године, имали право гласа и учешћа у јавним пословима. Идеје једнакости и социјалне правде, засноване на наслеђу Светозара Марковића, ушле су и у програм највеће српске партије, Народне радикалне странке. Водећи српски идеолози из доба 1903–1914, Јован Цвијић и Јован Скерлић, били су социјалисти и леви либерали. Дух времена најбоље је оличавала Самостална радикална странка.

Данас се, међутим, у Србији, егалитаризам најчешће тумачи као рецидив комунизма, док се не само у Латинској Америци и Грчкој него и у САД и Британији уочава успон ове идеје. Значајан део српске историографије усвојио је типично англосаксонско, данас умногоме оспорено тумачење, према коме је ситан сеоски посед препрека за стицање богатства и економски успон земље. Још једна изанђала, на западу пре скоро пола века потрошена теорија јесте теорија модернизације, на коју се данас тамо понајвише гледа као на пуко оруђе колонизације; она се, међутим, овде тек открива и претвара у нову религију, нови дијалектички материјализам, који се своди на вајкање и нарицање због недовољне сличности српског друштва са идеално типским енглеским или америчким друштвима и на трагање за објашњењем те трагичне чињенице у дефектима српске „политичке културе”. Главно исходиште оваквих интелектуално безначајних али политички и материјално пробитачних тумачења је у данашњици, у залагању за НАТО окупацију и колонизацију српских земаља.

У чему се разликује ондаѝња Србија од ове данашње? Заѝѝо је она била усѝеѝна – доказ за ѝо је ѝобеда у Великом раѝу – док данашња ѝо није, судећи ѝо оѝѝиој аѝѝији која данас влада Србијом?

После ратних пораза 1876. и 1885, за време бескрајних политичких криза под последњим Обреновићима, од 1878. до 1903, и ондашњом Србијом је владала апатија. Мајски преврат био је плод очајања. После 1903. се, међутим, све променило. Дисова поезија

сведочи да је то био постепен процес. Анексиона криза била је прави сигнал за узбуну и покрет. Победа у Царинском рату и нарочито Балкански ратови изненадили су, ипак, и највеће оптимисте. Уследио је Први светски рат, у коме су савременици видели коначно остварење заветне мисли ослобођења и уједињења српског народа.

Историјске околности и стање духова могу, дакле, брзо да се промене. Национална историја даје нам повода за самопоуздање и оптимизам. Понос на јуначке претке и право потомака на живот одузимају нам морално право на обесхрабреност.